

Biography Collection  
Биографична колекция

## ПРОБЛЕМАТИЧНИЯТ КАРАВЕЛОВ\*

Николай Чернокожев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**Резюме.** Статията очертава някои проблеми, свързани както с издаването на Каравеловата белетристика, така и с оформянето на цялостен и културноисторически адекватен неин образ в съзнанието на българските читатели.

**Keywords:** Luben Karavelov, Bulgarian Revival, literature

„Не е нужно да разправяме на дълго и на широко кой е Любен Каравелов и какво е той писал. По-голямата част от читателите познават вече неговите знаменити трудове по списанието „Знание“, което бе свободно да влиза по онова време в България. Покойният е писал и работил във от България, в Россия, Сърбия, Австрия и Ромъния, издавал е четири години на ред политико-литературни вестници: „Свобода“ и „Независимост“, написал е разни повести, разкази, стихотворения и описания, но тие бяха забранени от тогавашното турско правителство да влязват в отечеството ни, прочее, на малцина са познати“ (Каравелов, 1886).

Още тези първи изречения, въвеждащи в словесния свят на Каравелов, загатват един важен (не само) за 80-те години на XIX век проблем – Каравелов е огромен авторитет, но е проблематично доколко е бил познат на широката българска публика и в кои свои роли, а и чрез кои свои текстове, в кои техни редакции и т.н., т.е. около начина, по който е бил познат и опознаван писателят Каравелов и тогава, а и сега, има немалко проблеми.

Ако се изхожда от днешната разположеност на Каравелов в пантеона на великите възрожденци, то да се твърди, че той е проблематичен, може да изглежда кощунствено или банално, но може и да загатва подход към сферите, в които дадена историческа фигура или отделен писател провокира своите читатели, може да представлява основа за по-добро разбиране, за по-дълбоко проникване не само в художествените му светове, но и в образите, които времето му е създавало.

Защото проблематичен означава не усъмняване в ценността и значимостта на обекта – в случая Каравелов, а пораждащ съмнения в собственото ни адек-

---

\* Докладът е изнесен на националната научна конференция по повод 180 години от рождението на Любен Каравелов, 7 ноември 2014 г. Копривица

ватно позициониране спрямо него, съмнение в продуктивността на определени подходи и т.н.

Българското възраждане ни дава безпроблемни в тяхната монументалност фигури, които са хора на перото и/или сабята, които влизат и в нееднозначни отношения помежду си, когато времето и събитията ги поставят в разнообразни ситуации.

От друга страна, е налице някаква обща представа за тези фигури, те биват разполагани и са разположени в някаква йерархия благодарение на историята или може би в по-голяма степен на литературата – непоклатими, монументални, и може би ние изпитваме страх пред преодоляването на монументалността, което не значи паметниците да бъдат рушени, а да бъдат пробудени, съживени, възродени, тъй като паметникът е не само знак на почит и помнене, което следва да бъде винаги активно, но и възможност за изолиране, за пораждаване на определени дистанции, които да блокират възможността за общуване на която и да е сегашност, включително и нашата, с пълноценния живот от отминали времена.

Паметникът, скулптурата прави възможно свикването с нечие величие и забравянето на основанията и смислите на това величие; паметникът дава възможност за видимо проявяване на почитта – особено във връзка с кръгли годишнини, когато около него се изсипват първи хора, има публика, след което, отрупан с венци и окичен с изречени думи, паметникът остава сам със себе си.

Любен Каравелов е основополагаща фигура в българската литература и все пак, ако днес бъде направена анкета, в която има въпрос „С какви произведения свързвате Л. Каравелов?“, вероятно отговорите ще възпроизведат заглавията на разположените в учебните програми текстове.

Сега обаче ще се опитам да очертая други страни на Каравеловата проблематичност, свързани с битието на неговите художествени белетристични текстове.

Струва ми се, че когато се говори за големите възрожденски интелектуалци, хората на словесността, е налице показателна, съзнавана или не, необходимост – те да бъдат така разполагани, техните творения да бъдат така осмисляни, че да се разгръща, ако не само, то главно адресираността на текстовете, на посланията им към възрожденските българи, а отвореността към другите светове, вживяването и вписването им в тези други светове, мислена като изключителен културен феномен, да остава на втори и трети план.

Както е известно, литературата на Българското възраждане е в по-голямата си част емигрантска, литература на емиграцията. Извън България твори и Каравелов.

Важните му първи текстове не само показват интелектуална и идеологическа рамка – „Чем можно помочь болгаром?“ и „Памятники народного быта

болгар“, но и назовават и очертават двете страни на **мисията на културен посредник**, на която се посвещава и отдава Каравелов. Мисия – да свързва и обяснява българската традиционна култура и българското ново време, мисия – да осъществи висока степен на просветеност на други култури по отношение на българската.

Каравелов несъмнено не мисли нещата в техния малък, локален обхват и са изключителни онези усилия на интелектуално посредничество, които той полага и влага в осигуряването на условия за пълноценното общуване между другите народи и българите.

### **Концептуално единство**

Както всяка епоха и Българското възраждане притежава своите художествени, концептуално организирани книги. Тези книги не са много на брой, а и са владени от особен възглед за художествена цялостност/оцелостеност, който може да бъде определен като ситуативно-контекстуален.

„Предвестник Горскаго пътника“ предвестява големия „повестителен спев“ на Георги Раковски; „Страници из книги страдания болгарского племени“ на Любен Каравелов се вглежда в руския читател, приобщава го към българските страдания, българския бит и българското желание за свобода, но същевременно вписва страниците си в голямата книга за страданията на южните славяни и за усилията им за културно легитимиране; „Новобългарска сбирка“ на Райко Жинзифов събира личното му творчество (един опит за оцелостяване Жинзифов вече е заявил с цикъла „Новобългарска гусла“) и преводни текстове, сред които се откроява мистификацията „Краледворски ръкопис“; „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“ събират Ботевите песни и петите (и от Ботевата чета) стихове на Стамболов.

Наистина възрожденското разбиране за художественост е несъмнено подчинено на доминантно актуалното концептуализиране, на приложността на поетическия изказ, на ясната му адресираност, на оползотворяемостта на посланието, вложено както в конкретния текст, така и в цялата книга. Защото за Българското възраждане „изкуството“ и „художеството“ могат да бъдат обяснявани и по начин, познат от „Предисловие любочитателю“ на Константин Фотинов в пробния брой на „Любословие“ – с думите „занаят“ и „мурафет“.

Книгата на Каравелов „Страници из книги страдания болгарского племени“ дори само поради това, че се появява и битова в чужда културна среда, поставя маркираните в началото на тези наблюдения проблеми в специфичен ракурс и предполага и изисква осветляването им през призмата на културните връзки и контакти.

„Страници из книги страдания болгарского племени“ е голямата книга на Каравелов, която, както е известно, се ражда в Русия, споява се във и от

намерението да се осъществи не само пълноценно общуване с руската публика, но и да ѝ се предложи относително завършен и представителен образ на България и българите. Книгата притежава свое единство, което се постига на различни нива и по различни начини в рамките на големия разказ за българското страдание. Каравелов описва неистовите, непоносими, неописуеми страдания на българите – страдания, които трябва да предизвикат не само вълна от съчувствие, но и да тласнат към действие. Така че в по-общ план Каравелов залага на стратегията, заявена още от Софроний в неговата прокламация „Позив към българския народ“, в която той подчертава, че христолюбието на руския император се е пробудило, когато е узнал за страданията на един християнски славянски народ.

Но събраната – или казано с езика на Паисий – „съвкупена“, книга не достига до българските читатели, тъй като самият Каравелов не се решава или не пожелава да им я предложи, вероятно защото, както е подчертавал, писателят трябва да *знае защо пише, какво пише и за кого пише*. Тези три въпроса са не само предписващи по един или друг начин писането на отделния автор, но те същевременно го ограничават, канализират творческите му усилия в дадена посока.

Така отговорите на тези въпроси могат да бъдат:

*Защо пише?* – за да изобрази страданията на своя народ в автентичната им огласеност (повечето разказвачи в тази книга са персонажи, пострадали от зверствата);

*Какво пише?* – дописва поредните страници от книгата на страданията на своя народ (страданията сякаш поглъщат живота) – писателят записва чуждите разкази, посредник е между герой и читател, а и между различни култури;

*За кого пише?* – за чужденци, които обаче са славяни и православни, и той разчита, че подобни свързаности ще работят за разбирането, затова той пише на техния език и е обяснимо защо Каравелов събира различни свои текстове – художествени и нехудожествени, в книга.

Книгата измъква отделните текстове от страниците на руската периодика и повишава коефициента на тяхното сцепление и въздействие; книгата е много повече свят, отколкото отделния текст, поради което може успешно да въвлече читателя в изживяване и съпреживяване на непознати за него културни пространства и населяващите/обитаващите ги люде.

За самата книга е от особено значение събраността на българите в страданието – това именно е показано, онагледено за руския читател, докато българските читатели може би трябва да разберат нещо друго, стоящо извън и над страданието – необходимостта да се съберат в противостоенето срещу онези, които владеят телата и душите им – да се съединят в борбата за собствена свобода.

На български обаче тази книга не съществува, тъй като в превода-редакция на текстовете Каравелов оставя, „дарява“ всеки от тях със самостоятелен живот в периодично издание или в отделна книга:

1. Сирото семейство – в. „Свобода“, бр. 7 – 8, 17.12. – 24.12 1869.
2. Дончо – в. „Свобода“, бр. 9 – 18; 04.01. – 05.03. 1870.
3. Войвода – в. „Свобода“, бр. 48 – 52; 04.11 – 10.12. 1870 (самостоятелно издание 1871).
4. Турски паша – в. „Свобода“, бр. 9 – 23; 27.02. – 20.11. 1871.
5. На чужд гроб без сълзи плачат – в. „Свобода“, бр. 25 – 31, 04.12. 1871 – 10.01.1872 (самостоятелно издание 1872, драматизирана от Бачо Киро две години по-късно под заглавие „Сиромах Танчо“).
6. Българи от старо време – в. „Свобода“, бр. 35 – 52; 12.02. – 10.06.1872 (самостоятелно издание 1872).
7. Неда – в. „Свобода“, бр. 5 – 12; 29.07. – 16.09.1872 (самостоятелно издание 1872).
8. Слава – сп. „Знание“, кн. 6 – 9, 31.03.-15.05. 1875.

Записки за България и българите – в. „Независимост“, г. IV, бр. 37 – 52; 29.06. – 12.10.1874; в. Знаме, г. I, бр. 1-7, 08.12.1874 – 26.01.1875.

Записки за България и българите – сп. „Знание“, г. II, кн. 3 – 6, 15.03.1876 – 30.05.1878.

Повестта „Божко“ е преведена за първи път на български от З. Стоянов и публикувана в съставеното и редактирано от него в изданието на съчиненията на Каравелов от 80-те години на XIX в., докато биографичният очерк за Вук Стефанович Караджич не е превеждана на български до края на XIX в. Ще си позволя още тук да отбележа, че като наративни нагласи и доминанти текстът на „Божко“ е „най-руски“, т.е. повествованието обглежда българската земя и нейния народ през очите на пътешественик, на чужденец – Каравелов разиграва разказването през нагласите и конвенциите на друга култура, руската.

Налице е заслужаващ внимание парадокс. Каравелов отделя време да промени/поправи текстовете, превеждайки ги на родния си език; той прави по същество нови редакции на по-голямата част от тях – нещо, което е прецизно описано от Д. Леков и Л. Минкова в 12-томното издание на съчиненията на Каравелов; някои от тези произведения дори се появяват в самостоятелни издания – налични са четири книжки: „Войвода“ (1871), „На чужд гроб без сълзи плачат“ (1872), „Българи от старо време“ (1872), „Неда“ (1872); но на български език книгата в своята цялост отсъства.

Така, независимо от наличието на книга на руски език, не се появява книга на български, а дори Каравелов не издава на български, макар и в нейната разпадатост, цялата си книга. След масираното представяне от 1869 до 1872 г.

– от „Сирото семейство“ до „Неда“ – на седем от белетристичните текстове, следва пауза и от 1874 до 1878 г. излизат „Записки за България и българите“ във в. „Независимост“, в. „Знаме“ и сп. „Знание“, където е публикуван и текстът на „Слава“.

Така се осъществява разпиляването на голямата книга на Каравелов, или по-точно казано – несъбирането ѝ на български език.

Сянката на книгата обаче витае над публикуваните на български език произведения. Така те се сдобиват с нова контекстуална рамка, появявайки се по страниците на Каравеловите периодични издания, биват констелирани на друг принцип – принцип, който помни книгата, но явява себе си в своята нова промисленост.

На тази основа рестроспективното вглеждане в книгата може да предложи интересни ракурси към описването и осмислянето на стратегиите на оцеляване, с които борави Каравелов, и резултата от тяхното отсъствие в българската културна среда.

Още в пълното заглавие на книгата – „Страницы изъ книги страданій болгарскаго племени. Повести и разказы Любена Каравелова“ – се съдържат четири „книжовни“ думи: *страница, книга, повест, разказ*. Те „дръпват“ рязко в посока на писменото начало, в чиито рамки се оформят няколко перспективи: страници = част от някакво цяло, откъснати, оцелели, съхранени, опазени; книга, която се е разпаднала, която е съхранена в останалите от нея страници; повести и разкази = събирателно назоваване на белетристични текстове, без ангажимент за жанрова прецизност.

Каравелов разколебава допълнително жанровия статус на *повест* и *разказ* чрез посвещението: „Эти слабые очерки быта несчастной моей родины писаны мною на Руси, – и теперь я братски посвящаю их тямъ Русскимъ, сердцу которых близко великое дело Славянской свободы. Любенъ Каравеловъ“, т.е. книгата не заявява себе си като нещо единно, а е просто сборник, съдържащ повести, разкази и очерци, скромно определени от автора като „слаби“ и обвързани основно с бита. Тази позиция вероятно предполага и оценъчната настройка на руската критика, която търси преди всичко очерковото в тази книга.

От посочените разположени в силна смислова позиция думи с най-богата конотативност е присъствието на *книга*. Едно от равнищата, на чиято плоскост *книга* поема ролята на смислов/смислотворен акцент и обединител на цялото, се крие в словосъчетанието „страницы из книги“, в което КНИГАТА е нещо всеобхватно, съхранило паметта на българите, основаващо се на библейския смисъл. Наред с това е важно и как думата присъства в графичното оформление на заглавните страници. Няколко пъти на преден план е изведено словосъчетанието „КНИГА СТРАДАНИЙ“, изписано с главни букви, а във визуално най-слаба позиция остава „болгарского племени“, изписано с най-дре-

бен шрифт. Това предопределя и по-широкото разбиране на *книга*, нейното доминиращо идеологическо и емоционално положение. По традиция „книги страданій“ се превежда като „книга за страданията“, но в контекста на цялото преводът може да изглежда и така: „книга на страданията“, тъй като в тази структура се отварят хоризонтите на библейската реторика и смисли. Така преведено, словосъчетанието се вписва и в зададената от Неофит Бозвели в „Плач бедния Мати Болгарии“ посока на оформяне на образ на националното страдание въз основа на съпоставимостта му с библейската космичност на мъката: „...то милая ми майко, то трябва да имам небото за хартия, морето за чернило и Матусаловите години ...и обстоятелно да ти го, милая ми мати, предложи, че слично сос пророк Еремия, и ти, премилая мати наша Болгария – да викнете с него заедно...“ (Неофит Бозвели, 1968: 90).

*Книга* означава и творение на писмената словесност, притежаващо надличностно битие, съхранила вековния драматичен и травматичен опит на българския народ, изявяване на националната памет, която е уловила страданието в неговата непрестанна повторителност, т.е. безкрайност.

Възможностите на различните шрифтове са използвани и при изписването на съдържанието, разположено преди основните текстове:

Оглавление

I. *Турецкій паша*. Записки болгарской монахини.

II. *Болгары стараго времени*

III. *Бошко*

IV. *Атаманъ Болгарскихъ разбойниковъ*

V. *Слава*

VI. *На чуждой могилѣ безъ слезъ плачутъ*

VII. *Бѣдное семейство*. Разказъ филиппопольски

VIII. *Дончо*. Разказъ Болгарскаго атамана.

IX. *Неда*. Разказъ моей бабушки.

X. *Изъ записокъ болгара*.

1. Дорога изъ города Коприщицы до Филиппополя (в самата книга нумерацията е римска)

2. Филиппополь.

3. Жители города и училища.

4. Павликияне и семейный бытъ Болгаръ.

5. Просекъ в Шипкѣ.

6. Тановица.

7. Болгарскіе пастухи.

8. Лазаръ.

XI. Святки у Болгаръ

XII. Вукъ Стефановичъ Караджичъ (біографическій очерк) (над заглавието)

на очерка е изписано „Приложение“, което сякаш поставя текста извън останалите произведения).

Боравенето с различни шрифтове извлича на преден план една част от заглавията за сметка на други, като по този начин предопределя и известни различия във възприемането на отделните текстове, сигнализира и някакви възможни йерархии в книгата.

В самите текстове на отделните произведения Каравелов също използва възможностите на различното ошрифтяване в няколко посоки: за изписване на думи, които обозначават непознати за руския читател културни и битови реалии, като някои от тях са „преведени“ на руски език, напр. „жълтица/червонъцевъ“, „чучур/фонтанъ“ и т.н. С различен шрифт са изписани поговорки – „трай душо, търпи кожо! – в петак си благо яла“, или ключови фрази като – „Турку дай свое сердце, онъ пожелаетъ и твою душу взять“; а не са редки и случаите, когато с различен от основния шрифт са предадени български думи и изрази, без да са преведени на руски език.

Отделен проблем представлява самият руски език, на който е написана книгата – доколко е правилен, доколко се вписва в книжовната норма на XIX век.

Тези измерения обаче имат отношение към един друг изключително важен проблем – този за билингвизма, а както е известно, немалка част от българските възрожденци използват различни езици, за да създават художествени произведения (Ничев, 1986: 101 – 106).

За читателите на Каравеловите периодични издания обаче (като бъдат изключени познаващите книгата) единствено вестниковата последователност на появата на отделните произведения е факторът, който може да ги спои в една въображаема книга. В тази ситуация проблемът за авторството на въображаемата книга е ясен – писателят (редакторът) подрежда текстовете, но автор на книгата е и читателят, защото само той може да спои в едно цяло текстовете, разбира се, ако е редовен читател на в. „Свобода“ и го е чел поне в продължение на три години. И така – какво представлява въобразената книга на Каравелов, иначе казано – „българското издание“, българската редакция на „Страници...“?

Параметрите на вътрешното сцепление на издадената на руски език книга са зададени от симетриите на разказване, т.е. редуването на героите-разказвачи по пол; от наличието на ценностно стабилизирани пространства, макар и ангажирани в опозиционни sdвоявания; от наличието на сближаване и отблъскване между устното и писменото и т.н.

Въобразената и публикувана на страниците на в. „Свобода“ книга на Каравелов донякъде съхранява, но и несъмнено променя предишната организираност. Трябва да се има предвид, че занимателното четиво не е сърцето на вестника и че поместваните в периодиката художествени текстове могат да бъдат разглеждани и като илюстративно-функционални, т.е. онагледяващи и

оживяващи тематични сфери, за които в даден брой или в поредица от броеве е казано нещо от висотата на публицистичното писане.

В тази въобразена книга на Каравелов могат да бъдат описани новите оснoвания на нейното спояване, като общата схема е само рамково съхранена – първият и последният текст са доминирани от женското разказване.

„Сирото семейство“ – разказът на една пловдивка – е върхова, но и начална изява на терапевтичното разказване, което характеризира текстовете, събрани в „Страници...“, тъй като Найда от „Турски паша“ все пак може да се освободи от спомена, като го запише, докато непишешката героиня на „Сирото семейство“ не може да облекчи своята памет, не може да заключи разказа в писано слово.

След потъналостта в страданието идва резкият преход към свободата – „Дончо“ – текст, в който доминира устната героична песенност, а читателят дори става свидетел на това как Нено Македончето създава песни.

„Войвода“ може да бъде четен и като текст, обединител на сюжетните линии – страдалческата, мъченическата и героичната, текст, който проследява вътрешното трансформиране на мъката в решителността на Стоян да отмъсти за сполетелите семейството му смърти.

Тези три произведения са подчинени на гласа, на звучащото, изричаното слово, на непосредното повествуване.

След тях идват писаните текстове, в които повествователят е донякъде острaнен, вгледан в собствените си спомени, описващ ставалото преди години. След „Войвода“ се налага образът на непотопения в конкретиката на събитията, дистантно присъстващ, т.е. оценяващ, анализиращ, коментиращ разказвач.

И „Турски паша“, и „На чужд гроб без сълзи плачат“, и „Българи от старо време“ и „Неда“ са текстове, в които се прокрадват нотки на съдържано овладяване на страданието, текстове, подчинени на наличието на времева или пространствена дистанция, осигуряваща съграждането на общата и относително пълна картина на българското робско небитие. Наред с това текстовете са пронизани от обобщеното в неговата овладяност послание на разказващите – мисъл, отвеждаща към желанието за свобода, но не в неговата спонтанна отмъстителност, а в неговата осмисленост като изконна човешка потребност, но и като изконно човешко право.

Така Каравелов постига двоен резултат в тази своя въобразена книга. От една страна, са съхранени някои принципи на оцелостяване, осъществени и проверени в руския книгов първообраз, а от друга страна, на страниците на в. „Свобода“ се осъществява потенциалното случване на книга, предназначена за българите; книга, живееща не в сферите на събраността, а на организираността под заглавието на вестника, разбирано буквално и метафорично – „Свобода“.

Белязалото вековния робски български живот страдание става по-малко активен обединителен фактор; по-съществено е осъществяването на заплашителния призив, с който завършва „Неда“ – кръв за кръв.

„Проектът“ на една книга, която би могла да носи заглавието: „Страници из книгата за българския живот след/отвъд страданията“ не е осъществен, но струва ми се е не само възможен – той е контуриран по страниците на вестника, изречен е от трибуната на парламента на робите, което го функционализира в перспективата, на която Каравелов отдава румънските години от живота си.

Така потенциалната книга придобива своя контур в сянката на осъществилата се вече книга.

В „новата книга“ художествените текстове не са съпътствани от етнографски очерци, а са вградени в страниците на вестника, т.е. в българската актуалност на 70-те години – във времето, което е преддверие на бунта и свободата.

Що се отнася до втората, етнографската част на „Страници...“, то тя също живее чрез периодичните издания на Каравелов, но „основно преработени и обогатени“ (Каравелов: 1984: 623), текстовете ѝ са разположени в „Независимост“ (1874), „Знаме“ (1874 – 1875) и „Знание“ (1876 – 1878). През различни издания „Записки за България и българите“ постепенно се сдобива със следния образ, който е окончателно оформен в последното многотомно издание на Каравелов, където има следния вид:

Записки за България и българите  
Из Коприщица до Пловдив  
Краставо село  
Седенки и тлаки  
Пловдив  
Жителите на градът  
За пловдивските училища  
Павликяни и семейният бит на българите  
От Киприщица до София  
Просякът в Шипка  
Тановица  
Българските овчари  
Лазар

Несъмнено отделянето на този блок текстове от останалите има определени последици за начините на възприемане и разбиране на книгата, чиито художествени текстове в споменатото малко по-горе последно многотомно издание на Каравеловите съчинения са разположени в първия том в последователност, която възпроизвежда реда от „Страници...“.

Последната книга на Каравелов „Разкази из българския живот от Любена Каравелова. Търново. 1878“ събира текстовете „Нено“, „Що е грях?“, „Ще ли им се върне?“ (а Захарий Стоянов събира „Три картини из българския живот:

Маминото детенце, Извънреден родолюбец и Прогресист“ с трите разказа през 1888 г. в т. 7 от съчиненията на Каравелов) – три истории за смърти: на завръщащия се след три години у дома („...още една вдовица... – извикал Нено и затворил очите си.“); на озлочестената Рада, която угасва, след което „Рада, или нейното тяло, била занесена на гробищата...“, а Стойчо – нейният съпруг, и билюкбашията, който се завръща във вярата си и при народа си („Баща ми и майка ми са били християни, а аз ходя в джамия! ...Не съм аз турчин. Нека от-сега знаят и агите, и пашите кой е Христо Мутафът, когото тия наричат Ахмед ага – говорил билюкбашият.“), като и Стамен/Хайредин от „Турски паша“ тръгват в Балкана, за да мъстят; на Петър и Злата, на живота в опустелите, защото са опустошени, места.

В тази книга повествователят е верен на стратегия на разказване, която се основава на преизказността и по този начин сякаш търси баланс между запомненото, запечатаното в паметта и дистанцираната разположеност на чуждите наблюдатели (като лейди Фун-Фун), но преизказността не отдалечава текстовете от миговете на четенето, не ги връща назад в някакво далечно отминало време, ефектът може да бъде мислен и описван и по друг начин – а именно в неговата връзка с „робското дълготърпение“ (Раковски), в което времето сякаш изчезва, за да остане свободата някъде там, далеч назад, като „саяна зорница“, а продължителността на живеенето в робство, в непромененето, да е освободила българите от необходимостта да се самоосъзнават във времето.

Наред с това в сектора на маркиране на визуално въздействащи образи Каравеловите текстове именно през преизказването се ориентират сякаш към „кап-ричиите“ на Гойя и показват оголеното и оголващо телата до кокал страдание.

Така че в Каравеловата белетристика се набелязват кривите на насочване на погледа на разказвача-персонаж и на пишещия повествовател към големите обрамчвания на българското битие и неговото обхващане от „турско-византийската цивилизация“, съпоставянето с далечни социални и културни пространства, каквито са Европа и Съединените щати, потапяне на погледа в своето, в неговия идеализиран и идилизирани образ, и проникване на погледа в някои зловещи и заплашителни персонификации на социална и културна дегенерация на българското.

В този смисъл, в своите художествени белетристични произведения Каравелов, независимо от своята ясна и непоколебима позиция, манифестирана в публицистиката, проблематизира самото ценностно вглеждане в света и учи своя внимателен читател на умението да промисля силата на фикционалните конструкции, да вижда техните аксиологически и естетически обеми.

Другите проблематичности, свързани с издаването и представянето на Каравеловото книжовно дело на българските читатели, могат да бъдат очертани

в различни сектори на живота на текстовете, но тук ще си позволя да посоча само няколко от тях, без да навлизам в детайли.

**Начинът, по който Каравелов борави с утвърдило се и утвърждаващо се през Възраждането изричане, изговаряне на Българското** в неговите ценностни координати: как е разполагано то в художествените и в нехудожествените светове; как е виждана и изживявана природата; в какви посоки е представено и разгърнато чуждото господство, робството; как се ражда и пораста идеята за свободата; какви аспекти на българския живот привличат вниманието на пишещия и в какви контекстуални рамки ги разполага той и т.н.

**От гледна точка на читателите, съвременници на Каравелов,** е особено интересна ситуацията на „непълното“ му присъствие в техните библиотеки, т.е. наличието на произведения като „Крива ли е съдбата?“ например, което ще бъде включено в корпуса от негови текстове след смъртта му, а „Сока“ и „Наказал я бог“ – дори десетилетия по-късно.

**Как присъства и функционира в съзнанието на читателите информацията за прототиповата обвързаност на определени персонажи от повестите и разказите на Каравелов?** Този проблем е особено значим за произведенията, създадени от него в Румъния, отличаващи се с по-висок публицистичен коефициент (Топалов, 1979); в тези творби е изключително интересно и непосредственото присъствие, дори когато са само и единствено споменати, на значими исторически личности на Възраждането като Раковски (Руковски в „Хаджи Ничо“), Хаджи Димитър и др.

**Менящият се, променяният образ** на Каравеловата белетристика в различните издания на съчиненията му от Захарий Стоянов насетне – групирането в отделните томовете на произведенията му (включването на нови, новооткрити) и възможното установяване-реконструиране на основанията за това.

Това са много интересни литературно-исторически сюжети, които са наситени с проблеми и очакват изследователските усилия на научната общност, която има немалко основания за пореден път да се довери на констатацията на З. Стоянов: „Ние ще си позволим да кажем от себе си само това, че ако има досега писател в България, който да притежава своя национална физиономия, своя вяра и свое строго определено съвременно направление, то тоя писател е Л. Каравелов“ (Каравелов, 1886).

## ЛИТЕРАТУРА

Бозвели, Н. (1986). *Съчинения*. Подбор и редакция Стефана Таринска. София: Български писател.

*Съчинения на Любена Каравелова*. Том I. Стихотворения. Под редакцията на З. Стоянова. Издава съпругата му Н. Л. Каравелова. Русе: Печатница на Н.

- Л. Каравелова и С-ие. 1886; уводни думи на З. Стоянов, с. V.
- Каравелов, Л. (1984). *Събрани съчинения в дванадесет тома*. Том четвърти. Стихотворения. Драми. Мемоари. Подбор и редакция Дочо Леков. София: Български писател.
- Каравелов, Л. (1989). *Био-библиографски указател*. София.
- Ничев, Б. (1986). *Основи на сравнителното литературознание*. София: Наука и изкуство.
- Топалов, К. (1979). *Проблеми на възрожденската поетика*. София: Наука и изкуство.
- Чернокожев, Н. (1995). *Любен Каравелов и българското възрожденско време*. София: Феней.

## REFERENCES

- Bozveli, N. (1986). *Sachinenia. Podbor i redaksia Stefana Tarinska*. Sofia: Balgarski pisatel.
- Sachinenia na Lyubena Karavelova Tom I*. Stihotvorenia. Pod redaktsiyata na Z. Stoyanova. Izdava saprugata mu N. L. Karavelova. Ruse: Pechatnitsa na N. L. Karavelova i S-ie. 1886; uvodni dumi na Z. Stoyanov, s. V.
- Karavelov, L. (1984). *Sabrani sachinenia v dvanadeset тома*. Tom chetvarti. Stihotvorenia. Drami. Memoari. Podbor i redaksia Docho Lekov. Sofia: Balgarski pisatel.
- Karavelov, L. (1989). *Bio-bibliografski ukazatel*. Sofia.
- Nichev, B. (1986). *Osnovi na sravnitelното literaturoznanie*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Topalov, K. (1979). *Problemi na vazrozhdenskata poetika*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Chernokozhev, N. (1995). *Lyuben Karavelov i balgarskoto vazrozhdensko vreme*. Sofia: Feneya.

## THE PROBLEMATIC KARAVELOV

**Abstract.** The article attempted to shed new light on some issues related to the work of the Bulgarian enlightener Luben Karavelov.

✉ **Prof. Dr. Nikolay Chernokozhev**  
University of Sofia  
15, Tsar Osvoboditel Blvd.  
1504 Sofia, Bulgaria  
E-mail: nikolay.chernokozhev@abv.bg